

Szczecin, dnia 30.11.2019

Ks. prof. dr hab. Zdzisław Kroplewski
Instytut Psychologii Uniwersytetu Szczecińskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej
ks. mgra Adama Pawła Falewicza
pt. „Podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia
księży rzymskokatolickich na emeryturze”,
napisanej na seminarium z psychologii klinicznej
w Instytucie Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Jana Pawła II
pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisławy Józefy Steuden,
Lublin 2019, ss. 286

Przedmiotem niniejszej recenzji jest ocena, czy rozprawa doktorska zgodnie z art. 13.1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14.03.2003 przygotowana pod opieką promotora stanowiła oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a także, czy kandydat do doktoratu wykazał się ogólną wiedzą teoretyczną w danej dyscyplinie naukowej (w tym wypadku psychologii) oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

1. Ogólne wprowadzenie

Człowiek współczesny żyje coraz dłużej, co związane jest ze zwiększającą się liczbą ludzi starzejących się i żyjących na emeryturze. Taka sytuacja sprawia, że ciekawymi badawczo w naukach społecznych, w tym też psychologii, są badania nad możliwościami adaptacyjnymi człowieka do nowej sytuacji. Zmiany związane z przejściem na emeryturę, zmieniając diametralnie sposób funkcjonowania człowieka mogą wpływać na stan psychiczny, życie społeczne osób starszych. Stąd też można spotkać wiele badań dotyczących jakości życia, samooceny, perspektywy temporalnej w okresie starości.

W tej grupie ludzi znajdują się także kapłani, którzy tworzą specyficzną grupę, ze względu na uwarunkowania związane z celibatem, a także specyfiką kapłaństwa, od którego w Kościele Katolickim nie ma „emerytury”. Stąd też wybór grupy badawczej jest interesujący.

W przedstawionej do recenzji pracy doktorskiej podjęto się badania nad tym, jakie są podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia u księży rzymskokatolickich na emeryturze. Autor zastosował wiele narzędzi badawczych, żeby te uwarunkowania zbadać, co sprawiło, że Doktorant uzyskał wiele wyników badań, które dały bardzo szeroką perspektywę badanych uwarunkowań. Na uwagę zasługuje też fakt, że ks. mgr Adam Falewicz nie bał się zastosować oprócz metod ilościowych, także metody jakościowe. Nie jest to przez wszystkich badaczy akceptowane, ale według mnie w badaniach nad uwarunkowaniami kontekstualnymi dopełnienie wyników badań ilościowych wynikami jakościowymi wpłynęło na zwiększenie wartości pracy i poszerzenie w procesie poznania badanych uwarunkowań.

Badaną grupą byli księża rzymskokatoliccy i to tylko księża diecezjalni. W tym kontekście wydaje się, że byłoby interesujące gdyby, co najmniej w niektórych aspektach można porównać badane zależności u księży i osób świeckich. Interesującym by też było porównanie badanych uwarunkowań satysfakcji z życia na emeryturze księży diecezjalnych i zakonnych. Co najmniej bowiem kontekst społeczny obu tych grup jest inny. Zawężenie badań tylko do jednej, wprawdzie jednorodnej grupy badawczej, nie daje pełnego obrazu badanego zagadnienia.

2. Krótka ocena strony formalnej pracy (m.in. struktury, języka, strony graficznej)

W recenzowanej dysertacji Autor podjął się badań empirycznych, których celem jest zrozumienie i wyjaśnienie podmiotowych i kontekstualnych czynników dotyczących satysfakcji z życia u księży rzymskokatolickich na emeryturze. Dla osiągnięcia zamierzonego celu Autor podzielił pracę na cztery rozdziały (wprowadzenie teoretyczne, opis metodologii badań własnych, analiza wyników badań oraz dyskusja wyników). Na końcu pracy znajduje się bardzo obszerny wykaz cytowanej literatury, jak i aneksy z zastosowanymi narzędziami badawczymi. Sam wykaz wykorzystanej literatury wskazuje na duży wysiłek intelektualny włożony w napisanie dysertacji, a także na szeroki kontekst teoretyczny, który stał się podłożem przeprowadzonych badań empirycznych. Tak skonstruowana struktura jest

przejrzysta, pozwala na logiczność wywodów, pomaga też czytelnikowi w podążaniu za analizowanymi tematami.

Na uwagę też zasługuje równowaga w przedstawionej dysertacji pomiędzy rozdziałem teoretycznym a opisem metodologii badań własnych, analizą wyników badań własnych oraz dyskusją wyników.

Od strony edycyjnej praca jest napisana przejrzysto, ze starannością, Ryciny są przejrzyste i poprawne. Od strony językowej praca jest poprawnie napisana, zdarzają się bardzo rzadko małe błędy językowe, interpunkcyjne nie wpływające jednak na jakość samej dysertacji. Wygląda na to, że korekta tekstu została wykonana bardzo rzetelnie. Praca zawiera starannie zrobione streszczenie w języku polskim, jak i angielskim.

Zdarzają się też w edycji tekstu małe niedociągnięcia, np. zbyt duże akapity (por. s.107-108, 113-115, 115-17, ...), co sprawia małe utrudnienie w czytaniu tekstu i podążaniu za myślą Autora.

3. Ocena merytoryczna

W pierwszym rozdziale, który jest wprowadzaniem teoretycznym Autor przedstawia teorię gerotranscendencji, jako podstawową perspektywę badań nad satysfakcją z życia księży seniorów. Potem jest przeanalizowana emerytura z perspektywy psychologicznej oraz analizy związane z satysfakcją z życia w perspektywie teorii gerotranscendencji, a na koniec rozdziału teoretycznego znajduje się analiza kontekstu życiowego księży emerytów.

Tak ustrukturalizowany rozdział teoretyczny jest wystarczającą, a nawet można ocenić, że bardzo szeroką i pogłębioną bazą do przeprowadzenia badań empirycznych. Na zauważenie zasługuje zwłaszcza fakt, że Autor przedstawił analizy psychologiczne okresu, jakim jest emerytura, zarówno w ogólniejszej perspektywie, jak i w perspektywie księdza, co daje możliwości porównania w dalszej części pracy z wynikami badań własnych. W niektórych sytuacjach tych porównań z wcześniejszymi wynikami w rozdziałach analizujących własną empirię mogłoby być więcej. Nie oznacza to jednak, że takich analiz nie ma, one są, zwłaszcza w rozdziale czwartym, ale wydaje się, że mogłyby być pogłębione.

Większego natomiast zastanowienia wymaga fakt wykorzystania teorii gerotranscendencji jako podstawy teoretycznej do badań nad uwarunkowaniami satysfakcji z życia księży rzymskokatolickich. Jak sam Autor zauważa teoria gerotranscendencji do analiz nad życiem seniorów zawiera elementy religii Wschodu, zwłaszcza buddyzmu (N.B. teorię tę opisała w artykule dr C. Timoszyk-Tomczyk, który ukazał się w „Gerontologii Polskiej” w

2017 roku, a także cytowany P. Brudek wraz z prof. S. Steuden). Najbardziej kontrowersyjny element tej teorii dotyczy poziomu zmian, który przez twórcę tej teorii (Tornstama) jest nazywany wymiarem kosmicznym. Doktorant tak opisuje ten wymiar: „Zachowania wskazujące na zmiany w tej sferze mogą zawierać wzrastające poczucie łączności z poprzednimi pokolenia, zanikający lęk przed śmiercią ...” (s.15).

Teoria ta jest opisywana jako pewne przełamanie w podejściu do zmian w okresie starzenia się, a jednocześnie zwraca się uwagę na niewygodne dla społeczności naukowej korzenie gerotranscendencji związane ze wschodnim mistycyzmem, który kontrastuje z zachodnią tradycją filozoficzną. Problem stanowi również opisowy, metaforyczny język teorii, utrudniający prowadzenie badań w tym zakresie. Warto mieć na uwadze, że różnice między wschodnią i zachodnią mentalnością są duże (por. R. E. Nisbett, *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej*). Ks. mgr Falewicz zdaje sobie sprawę z tych trudności, ale nie w pełni przedstawiona argumentacja mnie przekonuje. Podobne tendencje do widzenia duchowości i rozwoju życia psychicznego człowieka znajdują się już w koncepcjach psychologów humanistycznych (zwłaszcza u A. Masłowa, którego uważa się za twórcę swoistego rodzaju religii humanistycznej). Nie twierdzę jednak, że teorii gerotranscendencji nie można stosować jako bazy teoretycznej do badań nad osobami starszymi, ale warto brać pod uwagę ograniczenia tej teorii, które szczególnie są widoczne w badaniach dotyczących księży katolickich.

Na tym tle powstaje też pytanie, dlaczego Autor nie zastosował Skali Gerotranscendencji w swoich badaniach, skoro w najbliższym otoczeniu naukowym Doktoranta skala ta została adoptowana do warunków polskich (P. Brudek). Ze względu na opisane wcześniej pewne wątpliwości wobec tej koncepcji przeprowadzenie badań za pomocą tej skali wśród badanej grupy księży mogłyby te wątpliwości rozwiązać. Poza tym byłoby to poznawczo ważne ze względu na sprawdzenie, jak ta skala funkcjonuje w badaniach tak specyficznej grupy, jaka została wybrana do badań empirycznych. Tak więc wydaje mi się, że użycie Skali Gerotranscendencji byłoby zasadne.

Na uwagę jednak zasługuje fakt, że Doktorant nie zastosowawszy Skali Gerotranscendencji Tornstama, uwzględnił w modelu trzy poziomy z teorii gerotranscendencji, które jednak zbadał poprzez zastosowane innych narzędzi badawczych, co pokazuje model badań własnych (s.123-129). Powstaje oczywiście pytanie, czy wykorzystując poziomy gerotranscendencji opisane przez Tornstama, a wpisując w nie inne, chociaż podobne treści, mieści się Autor jeszcze w tej samej koncepcji. Z drugiej strony takie rozwiązanie stanowi jakąś próbę przezwyciężenia trudności, o których pisałem wcześniej.

Można to więc uznać jako oryginalny wkład Doktoranta do badań nad gerotranscendencją i w jakimś sensie zaadoptowanie jej do badania ludzi kultury i religii zachodniej.

W dalszej części rozdziału teoretycznego znajdują się analizy dotyczące emerytury w perspektywie psychologicznej, ze szczególnym uwzględnieniem księży, a następnie uwarunkowania satysfakcji z życia w perspektywie gerotranscendencji. Rozdział teoretyczny kończą analizy kontekstu życiowego ważnego dla satysfakcji z życia księży emerytów. W perspektywie analiz związanych z rolą kontekstu życiowego dla satysfakcji z życia księży emerytów (s.90nn) powstaje pytanie, czy do kontekstu życiowego można zaliczyć, tak jak czyni to Doktorant „bilans życiowy, satysfakcję z życia i satysfakcję z powołania” (s. 91nn). Zwłaszcza, że Doktorant kontekst życiowy określa „jako zestaw okoliczności, które otaczają osobę, takich jak kultura, okres historyczny, rodzina, relacje społeczne i środowisko geograficzne” (s.90).

Na uwagę zasługują paragrafy 1.4.2 i 1.4.3, w których znajdują się analizy związane z przeglądem badań na temat satysfakcji z powołania kapłańskiego w perspektywie zaangażowania duszpasterskiego. Stanowią one dosyć obszerny materiał do analiz i porównań własnych wyników badań i tych przeprowadzonych przez innych autorów. Poza tym w tych paragrafach Autor pokazuje perspektywę zmian, które zachodzą wraz z emeryturą w życiu księdza.

W rozdziale drugim Autor w sposób przejrzysty opisuje metodologię badań własnych. Problemy badawcze, hipotezy są postawione w sposób nie budzący zastrzeżeń. Model badań własnych jest przedstawiony w sposób prosty, ale przejrzysty, bez żadnego problemu widać koncepcję badań empirycznych. Hipotezy są tak postawione, że widać ich ustrukturalizowanie w perspektywie teorii gerotranscendencji. Moje pytanie jest na tym tle takie, czy nie warto przy adaptacji teorii Tornstama zrezygnować z nazwy poziom kosmiczny na rzecz poziomu duchowego (lub religijnego), którego badaniem Doktorant i tak się zajmuje. Myślę, że takie śmiałe podejście może być uzasadnione, zwłaszcza, że Autor adaptuje tę teorię do swoich badań.

Ks. mgr A. Falewicz precyzyjnie i wystarczająco opisuje narzędzia badawcze, wraz z niezbędnymi danymi statystycznymi dotyczącymi zwłaszcza rzetelności. Te analizy nie budzą żadnych zastrzeżeń.

Autor zastosował w pracy dwa rodzaje narzędzi badawczych. Oprócz standaryzowanych narzędzi zastosował też pytania otwarte. Ich zastosowanie jest trudniejsze, ale prowadzić może do uzupełnienia wyników badań narzędziami standaryzowanymi o wyniki jakościowe. Opracowanie tego typu wyników badań jest trudniejsze, ale Autor

poradził sobie z tym problemem zastosowawszy jednolity sposób opracowania wyników pytań otwartych, który w rozdziale metodologicznym jest przeanalizowany.

Grupa badana nie jest zbyt liczna (168 księży), ale jest to zrozumiałe, ze względu na dostępność księży, którzy są na emeryturze. Rysunek 2 (s.154) pokazuje jednak pewną nierównomierność pochodzenia (pracy) księży uczestniczących w badaniach z wyraźnym przesunięciem ku wschodniej i południowo-wschodniej części Polski. Z tego względu stwierdzenie Autora, że próba pod względem socjodemograficznym jest przekrojowa (s.158) nie jest w pełni prawdziwe. Ta nierównomierność ma swoje znaczenie ze względu na inny rodzaj mentalności w stosunku do religijności, a także sposobów funkcjonowania księży w zachodnich i północnych częściach Polski. Stąd też wyniki badań dotyczą głównie księży z bardziej tradycyjnych terenów Polski. Rozkład liczebności pokazuje także, że byłyby możliwości zwiększenia grupy badanej.

Analiza wyników badań zawarta w rozdziale trzecim jest przeprowadzona poprawnie i opisana przejrzysto. Zastosowane statystyki nie budzą wątpliwości. Autor zastosował odpowiednie metody statystyczne w celu sprawdzenia hipotez. Zarówno zostały zastosowane podstawowe metody statystyczne do sprawdzenia badanych korelacji, a także bardziej dokładne metody statystyczne (np. regresji wielokrotnej) do sprawdzenia parametrów skonstruowanych modeli badawczych.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że większość założonych hipotez została potwierdzona, a więc występuje częściowa mediacyjna rola sensu życia w stosunku do zależności religijności i dobrostanu. Poczucie własnej godności, mądrość życiowa łączy się dodatnio z satysfakcją z życia. Podobnie jest w przypadku cech osobowości, które także korelują odpowiednio z satysfakcją z życia, a także podobnie jest ze zdrowiem psychicznym i oceną własnego zdrowia w życiu księży na emeryturze. Nie opisując dalszych hipotez i ich potwierdzenia mogę stwierdzić, że Doktorant wykazał się umiejętnością postawienia poprawnych hipotez, ich sprawdzenia, a także podsumowania, z którego wynika przejrzysto przedstawione podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia księży rzymskokatolickich.

Interesujące wydają się też wyniki badań oparte o wolne wypowiedzi badanych. Autor, mimo trudności w analizie danych jakościowych, przeprowadził dokładne i usystematyzowane analizy wyników swoich badań. Są one dużym uzupełnieniem wyników badań ilościowych.

Wyniki badań mają swoje podsumowanie w rozdziale czwartym, gdzie znajduje się dyskusja wyników. Podsumowanie wyników jest o tyle ważne, że Autor w sposób przejrzysto

pokazuje rozwiązanie problemu badawczego. Są tu zawarte także odniesienia do innych wcześniejszych wyników badań innych badaczy, co sprawia, że są tu zawarte psychologiczne zależności i widać sprawdzenie hipotez badawczych na tle szerszych badań.

Podsumowując mogę stwierdzić, że w całej pracy trudno jest dostrzec jakieś istotne mankamenty. Doktorant tworząc model teoretyczny dla swoich badań stawia poprawne problemy badawcze. Na zauważenie zasługuje, chociaż z wcześniej przedstawionymi przeze mnie głosami dyskusji na ten temat, że Autor zastosował model gerotranscendencji do swoich badań. Analizy są adekwatne do przeprowadzonych badań a rezultaty przedstawione i opracowane statystycznie w sposób nie budzący wątpliwości. Końcowa dyskusja jest przeprowadzona w sposób uporządkowany i syntetyzujący.

Reasumując można stwierdzić, że ks. mgr Adam Falewicz w recenzowanej pracy doktorskiej wykazał się oryginalnością rozwiązania postawionego problemu naukowego. Wykazał się też odpowiednią wiedzą teoretyczną w dyscyplinie psychologia, a także umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Mając na uwadze przedstawioną dysertację, po przeprowadzeniu jej oceny pragnę zaznaczyć, że spełnia ona wymagania stawiane przez prawo akademickie pracom doktorskim. Postuluję więc o dopuszczenie ks. mgra Adama Falewicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie, ze względu na wysoki poziom merytoryczny przeprowadzonej dysertacji, a także ze względu na obszerność badań empirycznych, sposób ich opracowania i zaprezentowania wnioskuję o wyróżnienie niniejszej rozprawy doktorskiej.

Recenzent

ks. prof. dr hab. Zdzisław Kroplewski